

Mål & Mæle · 1

7. årgang 1980

ISSN 0106-567X

Tekstlingvistik

Vi lærer alle at stave mere eller mindre godt, men lærer vi også at skrive sammenhængende tekster? Findes der regler for hvordan man sætter en historie sammen?

Læs om den disciplin inden for sprogvidenskab der hedder tekstlingvistik side 6

Miljøloven

Hvor mange sætter sig ned og læser en lov fra ende til anden? Og hvis de gør det, hvad får de så ud af det? Læs om Arbejdsmiljøfondet der har lavet en bog der i almindelige menneskers sprog forklarer hvad der står i miljøloven. side 12

Diskriminationsmidler

Et af de mest driftsikre sociale diskriminationsmidler vi har. Rammer man det forkerte et vist antal gange pr. side, er man hjemfalden til hån, forfølgelse og specialundervisning. For en gangs skyld et sprogligt fænomen som det er let at definere: stavefejl. side 18

Modersmålet

Se i kassen til højre, eller på bagsiden. Hvad er der egentlig sagt om det danske sprog og kommunikationsfællesskab i fædrelandssangene? Er sproget stærkt eller svagt, hårdt eller blødt? side 26

Sprogligheder	2
Tekstlingvistik	6
Psyke betyder	
sjæl	12
Hvad er en	
stavefejl	18
Fædrelandssangene	
og modersmålet ...	26

Du danske sprog du er min
moders stemme. Så sødt
velsignet du mit hjerte når.

H. C. Andersen

SPROGLIGHEDER

? Kære Mål & Mæle.

Howdan udtales *højtaler*? Har de to t'er nogen indflydelse?

Henrik Nielsen
Bramminge

! I Ordbog over det Danske Sprog bind 8 (fra 1926) oplyses det at alle sammensætninger med *højt*- udtales med *stød*, dvs. at *højt*- skal rime på *sløjd*: *højtstående*, *højtlønnet*, *højt-læsning*, *højtbegavet*, *højtliggende* og altså også *højtaler*. I sammensætninger med *høj*- skal der derimod ikke *stød*, dvs. *høj*- skal rime på *møg*: *højtide-lig*, *højroset*, *højskole*, *høj-spænding* osv.

I vore dage er der ingen tvivl om at den almindelige og fuldt accepterede udtale er uden *stød*, altså som om ordet blev stavet *højtaler*.

Man kan så vælge hvor man vil have uregelmæssigheden. Man kan ændre stavemåden til *højtaler* og få fuld overensstemmelse mellem skrift og udtale. På den måde bliver der uregelmæssighed i orddannelsen, for alle ord der er dannet af sætninger med *højt* som biordsled, beholder t'et: *vi læser højt* – *højtlæsning*, *byen ligger højt* – *højtliggende*, *den slags arbejde lønnes højt* – *højtlønnet*. Fjerner vi det ene t, får vi et uregelmæssigt dannet ord.

Man kan også beholde formen *højtaler* og få regelmæssig orddannelse, men uregelmæssig stavning i forhold til udtalen.

Når det er gået så ulykkeligt med *højtaler*, må det hænge sammen med at *-taler* begynder med t, så man ikke kan høre at første del af ordet er et *højt*-. Men forudsætningen for at man kan glemme det, er nok at ordet efter sin betydning slet ikke opleves som sammensat af *højt* + *taler* – ligesom *tegnebog* heller ikke opleves som en sammensætning af *tegne* + *bog*.

En *højtaler* taler nemlig slet ikke højt! Den taler eller spiller bare. Ganske almindeligt. Selvfølgelig kan den tale højt eller sagte hvis man skruer på knapperne, men i almindelighed giver *højt*- ingen rigtig mening. Det har det gjort engang, nemlig dengang *højtaleren* var et splinternyt teknisk vidunder som kontrast til de gammeldags hovedtelefoner, der absolut ikke kunne tale højt. (Det svarer lidt til at man i ældre litteratur lejlighedsvis støder på mænd der ryger på *korte træpiber*. Det ser lidt sært ud, for en pibe er jo så at sige altid kort og af træ. Nej, ikke dengang de lange merskumspiber var almindelige!)

Da vi i moderne dansk ikke har nogen sikker fornemmelse af ordets dannelsesmåde, kan det ikke være nogen stor katastrofe at fjerne det ene t, så det bliver lettere at stave. Lad os håbe det sker i næste udgave af Retskrivningsordbogen!

EH

? Kære E.H. og O.T.

Jeg har beskæftiget mig en del med bibliografisk arbejde det sidste års tid, og har ad den vej mødt vel nok størstedelen af de nyere danske sprogforskere og -læreres navne. Og her er der altså noget der støder mig: selv blandt de alleryngste danskfolk ser man stadig det ellers forlængst afdøde aa i både for- og efternavne.

Det er ikke så meget besværet med at skulle skrive et ekstra bogstav der er irriterende, som det rent principielle: tænkt at ikke engang de allermost bevidste sprogudøvere kan komme ud af denne støvede vane. Det virker ærlig talt paradoksalt, når en *-gaard* eller *Aage* gør sig til talsmand eller */-kvinde* for de sidste nye sprogsynspunkter!

Kan M & M ikke prøve at få sine læsere (i hvert fald) til at ændre evt. overleverede aa/Aa'er til å/Å'er? For så vidt jeg ved er det ikke noget man skal søge om, man kan bare begynde at gøre det?!

Og hvis vi kunne få universitetsbyen (!) Aalborg med, gjorde det jo ikke noget.

Mange hilsner
Kirsten Rask

! Kære Kirsten Rask: Rent teknisk har du naturligvis ret i at det er upraktisk at have to måder at skrive å på. Men navne er jo i det hele taget meget konservative i deres skrivemåde. – Nu er det sådan at ingen i M&Ms redaktion rigtig kan tale med om problemet af egen erfaring, så vi beder i stedet læsere med personlige å-erfaringer svare. Der må være en Aase Aagaard et sted som har nogle synspunkter!

I øvrigt vil jeg da lige gøre dig opmærksom på at der fin-

des tre professorer i nordisk sprog, som bruger *å* i deres navne. Det er Niels Åge Nielsen og Chr. Westergård-Nielsen i Århus, og Poul Lindegård Hjorth i København. Det er da altid en begyndelse.

EH

? Er der ikke noget mærkeligt ved udtalen og skrivemåden *deruda'*?

Henning Harmer
Virum

! Kære Henning Harmer:

Jeg har aldrig tænkt på det før, men jeg giver dig ret i at det er mærkeligt.

Det tryksvage *ad* og *af* er helt faldet sammen til *a* i udtalen, og det er grunden til at det er så besværligt at stave rigtigt: *ud ad vinduet*, men *ud af stuen*, *ned af kommoden*, men *ned ad stigen* osv.

Når *ad* og *af* er trykstærke, er udtaleforskellen klar: *lad os se ad*, *jeg skilte uret ad*, *skal vi følges ad?*, *hvordan bærer du dig ad?*, *jeg kan det ikke uden-ad* osv. Over for *jeg tog huen a'*, *stormen stilnede a'*, *skriv adressen a'*, *pistolen gik a'* osv. *Af* udtales altså *a'*, en udtale der ikke kan skrives *ad*: *vi må jo se a'* er helt umulig.

Men i en del tilfælde hører man faktisk udtalen *a'* hvor den korrekte stavemåde er *ad*: det skal man ikke *grine a'* (*grine ad* noget), *nu går det frem-a'* (*fremad*), *hvad vej kom l a'?* (*ad den vej*), *varm luft stiger opa'* (*opad*); hertil hører også *deruda'* (*derudad*).

I den slags sætninger har *a(d)* det man kalder bitryk, dvs. et tryk der ligger lige midt imellem stærktryk og svagtryk. Det særlige ved disse eksempler er

at udtalen *a'* for *ad* er ganske almindelig også hos folk der aldrig blander *ad* og *af* sammen når de skriver.

Det vi kan iagttage her, er måske forstadiet til det fuldstændige udtalesammenfald mellem *ad* og *af*. I svagtryk er det sket, i stærktryk opretholdes forskellen klart, og ligeså i sammensætninger: *adgang/avgang*, og i bitryk er sammenfaldet muligvis ved at ske.

EH

Mål & Mæle

Nedenstående er en kommentar til OT's svar på et spørgsmål i sidste nummer af M&M og bedes bragt under »sprogligheder«, eller i det mindste læst af OT.

Jeg er skuffet over det svar, OT i sidste nummer af M&M gav Elizabeth Salvati på hendes spørgsmål om M&M's formål. OT mener ikke, at sproget i sig selv har en værdi, og jeg er ganske uenig med OT heri. Efter min mening har sproget den samme indre værdi som et velholdt gammelt standur. Dels fungerer det, viser tiden og måske månens stilling, dels bærer det vidnesbyrd om tidligere tiders håndværk og tankegang. Det fortæller kort sagt om vore rødder.

Dæmmes der ikke op for de dominerende gruppers påvirkning vil sprogligheder som: »*Mig* og min kone kan da spise en, der er meget mere fed end ham» kunne være en fejlfri del af en gymnasieelevs stil om føje år. »*Fejlene*«, der begås af folk fra alle samfundsgrupper, kunne betegnes som en dativsyge: Står stedordet ikke helt alene umiddelbart før udsagnsleddet eller umiddelbart bag dette bruges dativ/akkusativ. Tendensen til ikke at gradbøje er ligeledes klar. Radioen og

forskellige tidsskrifter beskæftiger sig undertiden med forskellige udtalemåder og disses sociale betydning, men den kolossale påvirkning fra overklassesproget amerikansk, er der sjældent nogen som omtaler. Idag er den gængse opfattelse tilsyneladende den, at alt godt nyt er amerikansk, og da alt nyt formidles af sælgere, der ikke nødvendigvis er belastet af et følelsesmæssigt forhold til modersmålet, får alt nyt en amerikansk betegnelse.

Selv en gammelkendt ting som rulleskøjter søgte en forhandler for nylig at sælge som: »roller skates«, fint skal det være.

Da man for et års tid siden diskuterede begrænsninger for anvendelsen af rullebrætter på gader og veje, kunne ordets hårde kamp for livet opleves. Forhandlere brugte udelukkende den amerikanske betegnelse: »skate board«, og visse journalister udelukkende den danske. En sær oplevelse var det at lytte til en diskussion mellem en af hver slags.

I radio og fjernsyn er det blevet almindeligt at tale om »tropper« som en betegnelse for soldater. Een trop = en soldat. Tydeligvis inspireret af amerikansk »trooper«.

Idag er der ingen som styrer nogetsomhelst, næ, idag kontrolleres der, fordi ordet »control« på amerikansk betyder at styre/regulere.

Selv det at lunte afsted hedder idag »jogging«, ellers har det åbenbart ikke den tilsigtede virkning.

Modsat OT mener jeg, at der er hårdt brug for folk med lidt til overs for moders mål – alle vegne.

Med venlig hilsen
Hasse Greiner
Roskilde

Kære Hasse Greiner

Tak for kommentar til mit svar om de dominerendes sprog. Vi er ikke særlig uenige, men dog lidt. Jeg har meget til overs for moders mål. Jeg undrer mig også over *roller skates, skate board, jogging* og især (hvad jeg aldrig selv har hørt) *en trop*. Jeg kan nævne et par eksempler mere: *slime* (som er en slimet snottfarvet gelémasse som er så ulækker at den er sjov at lege med) skal i legetøjsforretninger udtales *slaimm*, og ved siden af står der en *action man*.

Jeg finder også disse engelske ord komiske og jeg tror det er rigtigt at det er reklamefolk der indfører dem. Men de gør det vel fordi det virker. Der er tilstrækkelig mange der hopper på at købe fordi det lyder fremmed og spændende. Jeg reagerer også med krænket stolthed; vi har da selv ord for de ting, det behøver vi ikke at lære af andre.

At sælgerne eller reklamefolkene er en dominerende gruppe, er jeg også helt med på. De har mulighed for at sende tonsvis (bogstaveligt talt) af papir trykt med deres konstruerede og beregnende sprog i hovedet på os, uden at vi nogen side får lov at svare igen – og det skønt det er vores behov det hele handler om. (Og læg mærke til at det gode gamle standur også er et trick reklamefolkene bruger. *Rød Tuborg – fra før verden gik af lave siges* at være en af de mere vellykkede reklamekampagner. Tanken om vore rødder kan også udnyttes – som nostalgi.)

Det eneste punkt vi kan blive uenige om er det med *mig* og *min kone* kan spise en der er meget mere fed end ham. Det er rigtigt at de fleste danskere i deres talesprog følger en regel der kunne formuleres: stedord

står i genstandsfald hvis der ikke er særlig grund til noget andet, fx at det står som grundled lige op ad udsagnsleddet. Men jeg kan ikke se hvad sygeligt der skulle være i det. Det er da en god og smuk regel. Det samme gælder tendensen til at bruge *mere* og *mest* i stedet for gradbøjning. Det er i hvert fald ikke noget reklamefolkene pådutter os. Det kunne vi før dem. Det er rigtigt at det ligner en udvikling som er mere fremskreden på engelsk, men genstandsfaldene henleder ikke tanken på noget udenlandsk (som *roller skates* gør det). Og det skyldes nok ikke så meget påvirkning (også det), men snarere en udviklingstendens bort fra endelser, hen mod småord, en tendens som engelsk og dansk uafhængigt af hinanden er inde i, og som synes at hænge sammen med sprogenes indre opbygning. De(m) der bruger genstandsfald prøver ikke at pådutte de andre noget. Det er snarere omvendt.

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Tøgeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

**ARENA, Forfatterens forlag,
Hald Hovedgaard**

**8800 Viborg
og mærk det
SPROGLIGHEDER**

Når to mennesker taler sammen og opdager at de ikke siger det samme på samme måde, vil der altid være en tendens til ensretning. Det er svært at bære variationer. Og det er som regel dem der socialt og økonomisk dominerer der også sprogligt kommer til at dominere. I sådanne tilfælde vil jeg altid kæmpe for folks ret til at beholde deres eget sprog. Der er ingen der skal pådutte nogen noget – så længe der ikke kan gives gode argumenter for at det ene skulle være bedre, tydeligere eller klarere end det andet.

Og her tror jeg altså at det er reklamefolkene der vil pådutte folk *roller skates* og skolemestrene der vil pådutte folks børn *jeg og min kone* . . .

Ud med alt det pådutteri!

OT

? Kære Mål & Mæle, tak for Jeres svar på mine spørgsmål i nr. 3 og godt nytår med ønsket om en større udbredelse. Hvor stort er oplaget egentlig?

Må jeg for en ordens skyld spørge EH, om det ikke er en »smutter« når du skriver »tage sig ud som noget der er værd at beskæftige sig med« (p. 3 sp. 3)? Du har nok skrevet »det er værd« for »det er værd at beskæftige sig med noget«. Eller er forklaringen, at »der« er hoppet ind, fordi »som« er udeladt? »noget som det er værd . . .«

Jeg læste med fornøjelse om skældsord og vil godt nævne, at den mandschauvinisme med brug af hunkønsformer (p. 14) også findes på fransk. I Sartres »Terningerne er kastet« bliver en tigger tiltalt »sale petite donneuse«, hvor de to sidste ord er markant hunkøn. Så er han langt ynkeligere end en almindelig tøsedreng.

I samme artikel spørger Hougaard om »Dumme svin« er tiltalefald/vokativ. Som det fungerer i sætningen, må man vel sige ja, men det bidrager ikke til navneordenes kasus-bøjning. Jeg ville hellere opfatte udtrykket som en henvendelse, der rummer »bekendthed« – i modsætning til »et dumt svin« der er ubestemt. Denne bekendthed markeres ved en bestemthedsendelse på tillægsordet, jvf. »Kære Peter« eller »Kære ven«. Derefter kan vi så spekulere på, hvorfor dansk har ubestemt navneord, mens svensk har formen »Vita Huset« med bestemthedsendelse på begge ord. Vita Huset er et egennavn og bruges kun om det hvide hus i Washington. – Og hvorfor hedder det så Hovedbanegården i København, men Centralstation i Stockholm?

Med venlig hilsen
Brita Waage Beck

! Kære Brita Waage Beck: Tak for hilsen og gode ønsker, og supplementet til Hougaards artikel om skældsord.

M&M har små 2000 abon-

nenter, og vi kan ikke få det tal til at røkke sig ud af stedet. Der må da i al fald være dobbelt så mange interesserede i landet, men vi kan ikke få kontakt med dem. Fx har vi en fornemmelse af at der næsten ingen dansklærere er som kender os – til trods for at det er tilladt at kopiere hvad som helst fra bladet i så mange classesæt man vil. Der må være masser af gode diskussionsoplæg i M&M.

Så er der spørgsmålet om mit *der*.

Nej, spilleme om jeg gir mig, det er ingen smutter denne gang. Nu skal du få forklaringen, men jeg advarer andre læsere, for det bliver grammatisk filigran-arbejde, dethet.

Henførende bisætninger kan indledes med *der* eller *som*. *Som* kan altid bruges, *der* kan kun bruges når det er grundled: *den fyr der/som var her i går, den fyr som jeg traf*, men altså ikke *den fyr der jeg traf*.

Tager vi nu sætningen *det er sjovt at beskæftige sig med dyr*, kan vi danne bisætningen . . . *dyr som det er sjovt at beskæftige sig med*. Her skal vi have *som*, for det er ikke grundled

(grundledet er *det*), derfor kan *der* ikke bruges. Men sætningen *det er sjovt at beskæftige sig med dyr*, betyder det samme som *dyr er sjove at beskæftige sig med*, og laver vi den om til en bisætning, får vi . . . *dyr som er sjove at beskæftige sig med*; her er *som* grundled og kan derfor udskiftes med *der*: . . . *dyr der er sjove at beskæftige sig med*.

Disse dobbeltsætninger er ganske almindelige: *det er besværligt at flytte skabet = skabet er besværligt at flytte, det er sundt at spise salat = salat er sund at spise osv*. På samme måde i min sætning: *det er værd at beskæftige sig med noget (sådan) = noget (sådan) er værd at beskæftige sig med*. I sidste tilfælde er *noget* grundled, og den tilsvarende bisætning lyder . . . *noget der/som er værd at beskæftige sig med*; i det første tilfælde er *noget* ikke grundled, og bisætningen bliver: . . . *noget (som) det er værd at beskæftige sig med*.

Så min sætning skulle faktisk være god nok og opfylde selv de strengeste gammeldags korrekthedskrav.

EH

Tekstlingvistik

Tekstlingvistik er læren om efter hvilke regler man laver tekster. Tekster er (en eller oftest flere) sætninger der hænger sammen og som fungerer som én meddelelse i en situation.

Derfor omfatter tekstlingvistikken faktisk både grammatikken, som er læren om sætningernes opbygning, og semantikken, der ofte bestemmes som læren om sætningernes indhold. Man kan også sige at grammatik og semantik er hjælpediscipliner i tekstlingvistikken.

Men tekstlingvistikken handler om andet og mere end sætningernes opbygning og indhold. Den handler også om forholdene mellem sætningerne, og om forholdet mellem helheden af sætninger og afsenderen og modtageren. Derfor er der også nogle der kalder det tekstpragmatik. Det er også rigtigt at man ikke kan beskrive sammenhængen mellem sætningerne uden at se hvorledes sætningerne forholder sig til hvad samtalepartnerne ved og vil, men i modsætning til pragmatikken betoner tekstlingvistikken forholdene inde i teksten og hvordan de er bestemt af forhold uden for den. Pragmatikken betoner snarere forholdene uden for den og ser tekstlige forhold som eksempler eller dokumentation. Tekstlingvistikken er på den måde en hjælpedisciplin for pragmatikken.

De gamle grækere

Allerede de gamle grækere lavede tekstlingvistik – de kaldte det bare ikke sådan. Men den gamle retorik behandlede lige præcis reglerne for hvordan man lavede tekster. Den omfattede også både hvordan man opbyggede sætninger, hvordan man fandt på de rigtige argumenter, hvordan

man opbyggede teksten, og hvordan man fremførte sin tale. Således har både Aristoteles, Quintillian og Cicero nærmest skrevet lærebøger i tekstlingvistik, men siden er ideen om enheden mellem alle disse dele gået tabt, og man har i middelalderen fået en særlig og selvstændig grammatik med øvelser i bøjning som vi kender det, og en stilistik ved siden af. Man kan derfor se tekstlingvistikken som et forsøg på at genskabe den gamle enhed mellem mange discipliner: grammatik, logik, stilistik, talelære.

Artificiel intelligens

Også inden for en af de nyeste videnskaber laver man tekstlingvistik. Der findes overalt folk der arbejder på at få datamater til at fungere i de situationer hvor mennesker taler, fx at få datamater til at interviewe patienter og stille diagnose, eller at få datamater til at konversere eller oversætte. Denne disciplin hedder artificiel eller kunstig intelligens. Og disse folk arbejder faktisk også lige præcis med problemet om efter hvilke regler tekster konstrueres. Man har endnu ikke løst problemet om at få datamater til at konstruere korrekte sætninger. Men man er faktisk nået et stykke vej med hensyn til at få dem til at sætte sætninger sammen. Tekstlingvistik laves altså på de fleste universiteter i verden: på de sprogvidenskabelige institutter, på de psykologiske og datalogiske institutter og endelig på de litteraturvidenskabelige institutter.

Også litteraturvidenskaben behandler teorier om hvordan meningen af en tekst bliver til. Oftest interesserer litteraturforskere sig mest for litterære eller skønlitte-

rære tekster, og mest for at analysere dem, mindre for at producere dem, men problemerne er de samme og resultaterne fra litteraturvidenskaben kan bruges i tekstlingvistikken og omvendt.

En tekst

Hvad er det da for regler man laver tekster efter, og som tekstlingvistikken handler om? For at vise det vil jeg tage en tekst som eksempel og så undersøge hvilke regler den følger:

1

Mestertyven Pylle

Der var engang en mester tyv, som hed Pylle. Han stjal alt, hvad der var værd at stjæle.

Der var engang han stjal en Saab og en Fiat 600. Han kørte dem ind på sin parkeringsplads og gik op i seng.

Da han næste morgen skulle ud og køre i dem, var de blevet stjålet af mestertyven Polle.

Han kørte dem hen til sit hus og gik i seng til om aftenen, da skulle han ud og stjæle.

Da han om aftenen vågnede og skulle ud, var bilerne borte. Det var betjent Nulle, der havde taget dem med hen på politistationen.

Så gik mestertyven Polle hen og klagede til overbetjent Kylie og sagde at Nulle havde stjålet hans biler.

Så blev Nulle sat i fængsel.

dreng 4. klasse

Hindbærbrus og kragetær 10.

Sammenhæng

Den første regel for tekster er den at delene skal hænge sammen. Det er altså ikke nok at hver enkelt sætning i sig selv er korrekt konstrueret, der skal også være sammenhæng mellem dem. Prøv at se på følgende ændrede udgave af historien. Man kunne

tænke sig at den var lavet af en datamat der kunne konstruere korrekte sætninger, men som ikke havde fået indbygget nogen regel om sammenhæng:

2

Der var engang en mestertyv der hed Pylle. Så kunne børnene ikke gå i skole mere. De kunne huske hvordan der lå papir i en forretning, sammen med nogle glaskugler. Da han kom hjem om aftenen, tænkte julemanden ikke så lidt over det pigen havde ønsket sig . . .

Hver sætning er i orden, men de udgør ikke tilsammen en tekst. Den vigtigste form for sammenhæng i ægte tekster består i at de handler om de samme personer og ting. Historien om mestertyven Pylle handler fx om Pylle, Polle, Nulle og Kylie, om en Saab og en Fiat 600. Da historien er et stykke skønlitteratur, eksisterer personerne ikke i virkeligheden, men de eksisterer i den verden som teksten er et billede af, og den ligner i mange forhold den verden vi andre lever i. Tiden går og biler bliver stående hvor de står indtil nogen flytter dem. I hver enkelt sætning i teksten refereres der altså til nogen eller noget som hører hjemme i samme verden. Det der refereres til kunne kaldes referenterne eller tekstreferenterne. Det der først og fremmest skaber sammenhæng, det er altså at der i alle sætningerne refereres til den samme verden med de samme referenter i.

Samme handling

Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt at der i hver sætning henvises til de samme referenter. Det der siges om visse referenter skal også hænge sammen. De tilstande, processer og handlinger som referenterne indgår i skal have noget med hinanden at gøre. Har de ikke det hænger teksten alligevel ikke sammen.

3

Der var engang en mestertyv der hed Pylle. Han var 163 cm høj, og han havde et ar på højre kind. Han stjal en gang en Saab. Saab'en havde forhjulstræk og 56 HK. Den var blevet repareret efter en fejl i motorophænget. Den var blevet lavet på Saabs fabrikker i Göteborg i 1967. Man kunne ikke opspore produktionsmåneden.

Han kørte den ind på sin parkeringsplads og gik i seng. Han sov alene i en køjeseng, og han havde blåt dynebetræk på . . .

Historien er måske ikke helt umulig sådan, men den vil i alle tilfælde være mærkelig. Man skulle i det mindste vente at der senere i historien ville komme noget mere om fejlen i motorophænget. Omvendt kan man se i hvor høj grad historien om Mestertyven faktisk handler om det samme i alle sætningerne. Ikke blot om de 4 personer og de to biler, men også om at eje og at stjæle, og at blive straffet for det. Den handler derimod ikke om fart, tekniske finesser, trafikproblemer eller smarte metoder ved biltyveri – hvad den jo også kunne have gjort med de personer.

Nyt og gammelt

Hvis vi fortsætter tankeeksperimentet fra før, så kunne man forestille sig at man fik en datamat til ikke blot at producere acceptable sætninger, men også sætninger med samme personer og ting og samme handling. Alligevel ville der ikke komme acceptable tekster ud af det. For så kunne de fx lave følgende sætningsrække.

4

Så blev Nulle sat i fængsel. Han sagde at Nulle havde stjålet hans biler, og så gik mestertyven Polle hen og klagede til overbetjent Kytte.

Det var betjent Nulle der havde taget dem hen på politistationen. Bilerne var borte, da han om aftenen skulle ud og vågnede . . .

Det der ikke tages hensyn til i denne sammenstilling af sætninger, det er hvad der er kendt og gammel information for modtageren, og hvad der er nyt. Det er altså ikke nok at sætningerne handler om de samme personer og ting, der må også i omtalen af dem tages hensyn til om det er første gang de optræder eller om læseren kender dem fra før. Derfor begynder den ægte Mestertyv-historie også med at fortælle at der eksisterede en mestertyv. I anden og tredje sætning kan man så henvise til samme mestertyv med *han*.

Forgrund og baggrund

Det er dog ikke kun et spørgsmål om nyt og gammelt. Det er også et spørgsmål om personen eller tingen er i forgrunden af den handling som sætningen skildrer eller i baggrunden. Selvom personen er kendt af læseren kan man ikke henvise fx til Polle hvis han i foregående sætning har stået i baggrunden, se fx fra den ægte historie, nr. 1:

Da han (Polle) om aftenen vågnede og skulle ud, var bilerne borte. Det var betjent Nulle, der havde taget dem med hen på politistationen.

Så gik mestertyven Polle . . .

Her kunne der ikke have stået *han* for mestertyven Polle.

Det har også noget med forgrund og baggrund at gøre når der står *Det var be-*

tjent Nulle der havde taget dem . . . I stedet for fx *Nulle havde taget dem*. Sætningskløvning – som den brugte konstruktion hedder – bruges nemlig kun når den gamle kendte Nulle sættes i forgrunden med det også kendte faktum i baggrunden at en eller anden måtte have fjernet bilerne. Sætningen *Det var Nulle der havde taget dem . . .* er altså nærmest en sætning der flytter om med kendte informationer på tekstens scene.

Forudsætning og mulighed

Antag at vi også kan indkode alle regler om ny og gammel information og om forgrund og baggrund i vores datamaskine. Alligevel ville den ikke kunne producere acceptable tekster endnu:

5

Der var engang en betjent der hed Nulle. Han blev sat i fængsel. Mestertyven Polle sagde at han havde stjålet hans bil og klagede til overbetjent Kylie.

Betjent Nulle havde taget bilerne hen på politistationen. De var borte da Polle om aftenen skulle ud og vågnede. Da skulle han ud og stjæle. Han gik i seng til om aftenen og kørte bilerne hen til sit hus . . .

Stadig er der noget galt. Den der laver tekster må altså ikke blot tage hensyn til om personerne er kendte eller ej, i forgrund eller baggrund, men også om forudsætningerne for hvad de gør er i orden. Det er fx en forudsætning for at kunne vågne at man sover. Derfor kan man ikke gå i seng efter at man er vågnet. Det må være før. På samme måde er det en forudsætning for at kunne køre i en bil at bilen er der. Derfor giver det ikke mening at der står at Polle kørte bilerne hen til sit hus efter at der har stået at de var borte. I en tekst udgør den ene sætning forudsætningen for det der

omtales i den næste sætning. Man kan også sige at den ene sætning muliggør at den næste bliver meningsfuld. Der er altså en række regler om hvilken rækkefølge sætninger skal komme i og hvad modtageren må have fået at vide for at noget andet kan blive forståeligt. Vigtigst blandt disse regler er den om forudsætninger.

Årsag og specifikation

Andre regler om sætningernes rækkefølge handler ikke om sætningernes forudsætninger, men om den meningsmæssige sammenhæng mellem det der omtales i to sætninger der følger efter hinanden i en tekst. Den hyppigste sammenhæng mellem to handlinger eller begivenheder er nok årsagssammenhængen. Det kan fx være en foranledning: Det at Nulle i tekst 1 havde taget bilerne med hen på stationen foranledigede Polle til at klage til Overpolitimester Kylie. Det ligger i teksten – selvom det ikke står der, der står faktisk kun: *Så gik mestertyven Polle hen og klagede . . .* En eller anden sammenhæng forventer man nemlig altid at der er – og det er den mest nærliggende. Og Polles klage foranlediger Kylie til at sætte Nulle i fængsel. Der kan også være tale om en hensigt. Når Polle fx kører bilerne hen til sit hus er det for at han selv kan gå i seng. Og når han går i seng om dagen er det for at kunne være vågen om aftenen og om natten. Endelig kan der også være tale om rent fysisk årsag og virkning. Når bilerne er væk, skyldes det at Nulle har taget dem.

En anden vigtig sammenhæng mellem sætninger er den at den ene er en specifikation af den foregående, eller en sammenfatning af de foregående. Det findes også i historien om Mestertyven.

Der var engang en mestertyv der hed Pylle. Han stjal alt, hvad der var værd at stjæle. Der var engang han stjal en Saab og en Fiat 600.

Det sidste er et eksempel, eller en specifikation af det foregående mere generelle: *Han stjal alt . . .*

Ud over disse meningsmæssige forbindelser mellem sætningerne vil man i mere argumenterende tekster kunne finde at den ene sætning tjener som begrundelse for hvad der står i den foregående. Begrundelsen for at Polle klager er fx at han siger at Nulle har stjålet bilerne.

Datamater og færdigheder

Og her slutter det lille tankeeksperiment om hvad man kunne tænke sig at man kunne få en datamat til. Når det er nødvendigt overhovedet at lave dette tankeeksperiment, skyldes det at de regler som jeg ville fremstille, og som tekstlingvistikken handler om, er regler som vi alle behersker, men som vi ikke kender. Det er noget vi må kunne uden at kende.

For at lære det at kende som vi faktisk kan, må man forestille sig én der ikke kan, fx en datamat. En stor del af tekstlingvistikken består altså i at gøre det vi kan til noget vi også kender og kan formulere. Den færdighed som vi alle har i at lave tekster og bedømme om nogle sætninger er en tekst, den kan man kun give en datamat hvis man også kan formulere de regler som vi ubevidst følger.

Ideologier og hensigter

Tankeeksperimentet om datamaskinen må holde op her fordi vi er nået til grænsen for hvad maskiner kan. Det er med vores nuværende viden ikke muligt at formulere reglerne for hvordan man konstruerer acceptable sætninger så en datamat kunne gøre det. Man kan heller ikke helt præcist formulere nogen af de andre regler: reglen om samme personer, reglen om samme handling, reglen om nyt og gammelt og om forgrund og baggrund, reglerne om forudsætning, årsag og specifikation. Men man

kunne godt forestille sig at man engang med tiden ville kunne formulere regler om alle disse ting. Men alligevel ville datamaten ikke kunne lave den historie som drenge fra 4. klasse har lavet.

For alle tekster bliver altid produceret med en bestemt hensigt, og den giver udtryk for forfatterens verdensbillede på en eller anden måde. Hensigten med historien om mestertyven er ikke særlig præcis, fordi det er en skønlitterær historie. Hensigten med sådan en type tekst er vel netop at formidle et verdensbillede eller en ideologi.

Tyv over tyv

Verdensbilledet i historien *Mestertyven* ligner som nævnt på mange måder den virkelige verden. Hvis man ved tekstlingvistikkens beskrivelse af reglerne for tekster undersøger hvori den afviger, så kan man finde ud af hvilken person eller ting som er hovedsagen, som optræder i de fleste sætninger. Det er ikke nogen af personerne, men de to biler. Den første tyv glider i baggrunden for den anden, den anden for betjenten, og han slutter i fængsel.

Men bilerne følger vi hele vejen. Teksten handler om ejendomsretten i samfundet. Den siger hvorfor man har ejendomsret. For hvis folk bare stjal hvad de havde brug for, så ville ingen kunne have og bruge sine ting, heller ikke mestertyvene. Men teksten viser også at det egentlig ikke er politiet der opretholder ejendomsretten. For i historien kan heller ikke politiet føle sig sikre, de bliver meldt til politiet når de fjerner de stjålne biler. Der er tyv over tyv, politi over tyv og politi over politi. Historien er så at sige et tankeeksperiment om hvad der ville ske hvis det kun kom an på at være smart og stærk. Af det absurde i historien fremgår det så, at sådan bør det ikke være. Historien har altså en holdning til hvordan vores verden bør være ved at

fremstille en karikatur af den. Det kunne man kalde den verdensbillede eller ideologi.

Verdensbilledet eller ideologien kan drengen fra 4. klasse skabe, men det kan datamaskinen ikke. Den vil kun kunne gentage det som man har indkodet i den. Og da ideologien eller verdensbilledet lige præcis er det der var formålet med teksten, og læserens formål med at læse den, så vil en datamaskine aldrig kunne præstere hvad den 4. klasses dreng har gjort, at skrive en lille historie.

Afsløring og færdighedstræning

Hvad skal man da bruge hele denne videnskabsdisciplin til, når man alligevel ikke kan få maskiner til at lave historier? Så vidt jeg kan se kan den være nyttig på to forskellige måder. For det første kan den bruges til at afdække ideologien i tekster. Både for forskere, skoleelever og almindelige mennesker i hverdagen kan det være nyttigt at kende til nogle af de regler som tekster produceres efter. Derved kan man lettere trænge om bag teksten og finde hensigten med den. Nogle tekster er lige til – der står hvad afsenderen vil med den og hvad modtageren kan bruge den til. Andre tekster er mere kringledede. Afsenderen skjuler måske sin virkelige hensigt for at opnå fordele, eller er så ubehjælpesom at det ikke fremgår hvad modtageren kan bruge teksten til, fx i de fleste reklamer, kontrakter, breve fra offentlige kontorer, politikeres taler. I disse tilfælde kan det være godt at have lidt kendskab til de regler som tekster er bygget op efter.

Denne viden kan man også bruge når man går i biografen eller læser en bog.

Men der er også en anden side. Det er sådan i vores samfund at kun en meget lille del af befolkningen deltager i den offentlige debat som skulle være grundlaget for demokratiet. I en svensk undersøgelse

fandt man således at 90 % af befolkningen aldrig gennem skriftlig argumentation har påvirket eller forsøgt at påvirke den politiske målsætning. Der kan selvfølgelig være mange grunde til dette, først og fremmest at det ville være håbløst at gøre det. Men en mindre del af årsagen er nok usikkerhed over for det at skrive. Derfor er det også en del af den demokratiske proces at alle føler sig sikre i at formulere sig, skriftligt og mundtligt.

Stavefejl og tekster

Alle lærer jo at skrive i skolen – kunne man svare. Ja det er rigtigt, men i skoleundervisningen lægges der mere vægt på stavning og grammatisk korrekthed end på tekstlingvistiske regler. Jeg tror at en del af folks usikkerhed ved at formulere sig offentligt skriftligt, skyldes – dels mangel på lejligheder til at gøre det – dels mangel på kendskab til at det sker efter regler lige som stavning. Som sagt er det jo noget mange kan uden at kende det. Det lærerne i skoleundervisningen kan arbejde med er derfor mere at lade børnene øve sig og blive sikre end egentlig at lære dem noget. Men det er vigtigt og derved kan de tekstlingvistiske regler også bruges som et middel for eleverne til at lære deres egne forudsætninger at kende.

De kan lære at kende hvilke regler de faktisk kan følge. Mestertyvens forfatter kan dem, men kender dem ikke, og der vil komme en situation hvor han derfor ikke tør følge dem. Lærer man ham dem at kende, vil han både kunne dem og turde bruge dem.

Ole Togeby, f. 1947
lektor i dansk sprog
Københavns Universitet

Psyke betyder sjæl

Arbejdsmiljøloven har eller vil få betydning for de fleste, men hvor mange sætter sig ned og læser en lov fra ende til anden? Og hvis de gør det, hvad får de så ud af det?

§ 82

Straf

Med bøde eller hæfte straffes den, der

1) overtræder §§ 15–19, § 20, stk. 1, § 21, § 23, stk. 2, §§ 25–34, § 37, stk. 1, § 38, stk. 1, § 42, stk. 1, § 45, stk. 1, § 48, stk. 1, § 63, stk. 5, eller § 75, stk. 3,

2) lader arbejde udføre i strid med kapitel 9 og 10, leder eller fører tilsyn med sådant arbejde eller udfører arbejde i strid med kapitel 9,

3) ikke efterkommer påbud efter § 77 eller

4) undlader at meddele oplysninger efter § 22, stk. 2.

Nej vel?

I Arbejdsmiljøfondet er det vores opgave at oplyse om hvordan arbejdsmiljøet forbedres i overensstemmelse med Lov nr. 681 om arbejdsmiljø.

Det var en nærliggende tanke at søge at popularisere loven. En journalist blev sat på opgaven, og han prøvede at omskrive loven paragraf for paragraf (der er 90 af dem!), suppleret med en tegning til hver enkelt paragraf, så den blev tilgængelig for »børn og unge«.

Det var en uløselig opgave. Forbilledet var Sven Skovmands vellykkede 'oversættelse' af grundloven for store og små, men resultatet blev et par hundrede ulæselige manuskriptsider.

Jeg kunne ikke slippe tanken om en let tilgængelig bog om lovens hovedideer og baggrund – en elementær indføring i og orientering om meningen med arbejdsmiljøloven. Jeg lavede derfor et udkast til en 'fortællende version' som fulgte loven kapitel for kapitel (dem er der kun 16 af). På basis af dette udkast blev det så overdraget mig i samarbejde med vores informationskonsulent, journalist Jette Kingod, at arbejde videre med den bog der kom til at hedde »Arbejdsmiljøloven i tekst og tegninger«.

Hver eneste sætning blev nu gennemdrøftet, læst højt og finpudset. Den oprindelige tanke med en sammenhængende helhed af tekst og tegninger måtte opgives. I første omgang lagde vi tegningerne til side. Senere blev de et hjælpemiddel til at udfylde, forklare og lette teksten.

Utallige *case stories* fra dag- og fagblade blev gennemgået for at finde de bedst egnede eksempler fra dagliglivet på følger af dårligt arbejdsmiljø eller manglende sikkerhedsforanstaltninger.

Vi lagde megen vægt på at bevare den fortællende stil fra udkastet og valgte at indlede med et lille historisk tilbageblik – især om hvordan børn tidligere blev misbrugt som arbejdskraft på fabrikkerne.

Vi syntes også det var nødvendigt at forklare hvad arbejdsmiljø er. I lovens formålsparagraf står der blot at det skal være *sikkert og sundt og til enhver tid i overensstemmelse med den tekniske og sociale udvikling i samfundet*.

Vores definition af arbejdsmiljø blev:

Arbejdsmiljø er alt det der omgiver os når vi arbejder: lys, luft, varme, kulde, støv og støj. Det er møbler, maskiner, redskaber, værktøj og materialer. Det er de mennesker vi arbejder sammen med. Det er den måde vi arbejder på.

Den ovenfor citerede § 82 blev i vores version til:

Straf hvis loven overtrædes

Arbejdsmiljøloven trådte i kraft den 1. juli 1977. Der vil ofte gå lang tid før folk vænner sig til en ny lov. Alligevel må man finde sig i at blive straffet hvis man overtræder loven. Man kan ikke undskylde sig med at 'det vidste man ikke'.

Holde interessen fangen

Som nævnt fulgte vi lovens indhold kapitel for kapitel, og for at gøre det lettere at konferere med lovteksten (hvis nogen blev så interesseret at de havde lyst til *det*), havde vi derfor først bevaret lovens kapiteloverskrifter. Men fx 'Hviletid og fri-døgn' og 'Lægeundersøgelser m.v.' frister jo ikke rigtig til at læse videre. De blev i vores version til 'Mange arbejder mens du sover' og 'Job og helbred skal passe sammen'. Kapitlet 'Straf' kom til at hedde 'Uvidenhed er ingen undskyldning'.

En af vore arbejdsbetingelser var afprøvning undervejs. To kapitler blev tidligt pillet ud som 'mønstre', og de blev afprøvet i forskellige sammenhænge i dansk- og samtidskundskabsundervisningen på en skole i Århus. Resultatet viste at vi var på farbar vej. Det interesserede ungerne helt ned på 6.-7. klassetrin. Og i nogle dansk-timer havde en sammenligning mellem vores tekst og lovteksten givet anledning til en analyse af lovsprog/kancellistil contra mere kommunikationsvenligt, målrettet sprog. Vi turde fortsætte (det havde vi i øvrigt allerede gjort, for vi var blevet bidt af opgaven).

Ordliste

I starten var vi enige om at en liste med ordforklaringer sikkert ville være nødvendig. Men jo mere vi arbejdede med teksten og søgte at gøre sproget så enkelt og letfatteligt som muligt, forklare begreberne i selve teksten og eksemplificere, jo færre stikord blev der til ordlisten. Til sidst stod kun ordet 'fortynder' på listen – som dermed faldt bort af sig selv.

Til gengæld måtte vi give op over for visse begreber. Vi afstod fx helt fra at forklare hvad hygiejniske grænseværdier (HGV) er. En grundig forklaring ville være både kedelig at læse og svært tilgængelig – og en overfladisk forklaring uden værdi.

Adskillige steder valgte vi at sætte det i praksis benyttede ord i parentes: dækket til (afskærmet), maske (åndedrætsværn), overfølsomhed (allergi), kunstige (syntetiske) osv.

For dem der vil vide mere

Selve arbejdsmiljølovens tekst følger gratis med bogen, og bag i bogen er aftrykt to af de vigtigste bekendtgørelser om børns og unges arbejde – det sidste af to grunde:

1) til forklaring af rammelovsprincippet (dvs. at loven 'udfyldes' med bekendtgørelser osv.) og

2) for at de der gerne vil vide mere også får mulighed for det.

Henvisninger

Henvisninger til selve lovteksten er brugt flere steder for at pirre læserens nysgerrighed og måske blidt bringe ham/hende til at søge flere oplysninger.

Eksempler:

Hvis du læser § 59 i arbejdsmiljøloven vil du lægge mærke til at reglerne er forskellige når du arbejder for dine forældre, og når du arbejder for andre.

Som du kan læse i lovens tekst, fx § 51, er der undtagelser. Hvis der sker en ulykke kan det ikke nytte at redningsmandskabet går hjem og sover midt i det hele. En læge der opererer en patient, kan heller ikke forlade patienten midt i operationen, selv om lægen måske har arbejdet 12 timer i træk og skal møde tidligt næste dag.

Udnyttelse af tegningerne

Som nævnt tidligere var næsten alle tegningerne udført da vi startede. En del af dem benyttede vi på den måde at billedteksten smuglede en lidt tung oplysning ind – uden at vi belastede grundteksten.

Eksempler:

Reglerne om børns optræden i film, teaterforestillinger og lignende findes i Arbejdsministeriets bekendtgørelse nr. 25 af 22. januar 1964.

I virksomheder med mere end 20 ansatte skal der også være et sikkerhedsudvalg. I sikkerhedsudvalget sidder repræsentanter fra sikkerhedsgrupperne samt arbejdsgiveren.

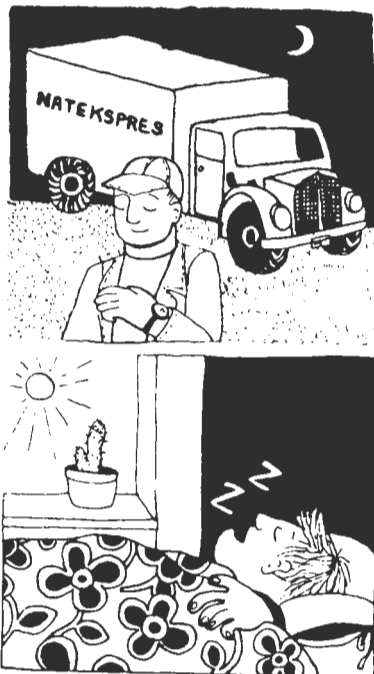
I stedet for at omtale de tre paragraffer der ret så snirklet fortæller om lovens område, fik vi *Annika Winther* til at lave en ny tegning der i grove træk viser hvor loven gælder:

Layout og typografi

Annika Winthers tegninger var udført til et format og et layout hvor hele lovteksten var med i rammer. Hverken format eller layout kunne bruges nu. Skriftstørrelse, linielængde og brugen af marginaler (overskrifter i marginen) blev nøje vurderet for at gøre hver side let og overskuelig, og ved at nedfotografere tegningerne en smule fandt vi en løsning der blev accepteret som harmonisk og læsevenlig.

Holdninger contra neutralitet

Forarbejdet til arbejdsmiljøloven er sket i et samarbejde mellem arbejdsmarkedets parter, og det samme gælder de betænkninger m.m. der henad vejen udfylder lovens rammer.



Det vanskeligste ved opgaven med at popularisere en lov og dens regelsæt, var sådan set ikke selve det at gøre sproget så enkelt som muligt. Det vanskelige var en slags balanceakt: Det er vores opgave i Arbejdsmiljøfondet at fortolke loven så neutralt som muligt, men en vis holdningspåvirkning er samtidig nødvendig for at få læserens interesse vakt, så lovens hensigter føres ud i livet. Det kan måske bedst beskrives ved følgende eksempel:

Arbejdsmiljøloven taler om skadelige påvirkninger, belastninger og sygdomme der skyldes arbejdet. Ordet psykisk nævnes ikke direkte i loven. Men i Arbejdsmiljørådets bemærkninger til bekendtgørelsen om virksomhedernes sikkerheds- og sundhedsarbejde peges der dog på en sammenhæng mellem det fysiske og det psykiske, når det gælder belastninger på arbejdspladsen.

Vort første udkast til en forklaring af den psykiske side af arbejdsmiljøet lød:

Dit humør påvirkes af hvordan du arbejder sammen med kammerater og lærere. Du føler dig måske holdt uden for et eller andet – og det går dig på. Det er et eksempel på den psykiske side af arbejdsmiljøet.

Vi måtte erkende at den formulering var for følelsesladet. Den var uden for lovens rammer. Men vi fandt ikke det var rimeligt at udelade en omtale af sammenhængen. Forklaringen kom til at lyde sådan:

Der er også en psykisk side af arbejdsmiljøet (psyke betyder sjæl). Dårlige samarbejdsforhold, irriterende omgivelser og ensformigt eller forjaget arbejde kan påvirke os psykisk, så vi fx bliver nervøse og stressede. Det kan ikke undgå at påvirke arbejdsmiljøet.

Tegnsætning

Til slut et lille hjertesuk. Det var mig magtpåliggende at benytte det såkaldte pausekomma. Denne funktionelle tegnsætning hakker ikke teksten op i småbidder, men smidiggør og varierer udtryksformen. Enkelte læsere har beklaget sig over at 'manglen' på kommaer gjorde tilegnelsen vanskeligere. Jeg tror det er sådanne læsere der er noget i vejen med – ikke pausekommaet. Men det er en anden historie som der kan skrives – og er blevet skrevet – meget om.

Vibeke Cerri (f. 1922),
forlagskonsulent i
Arbejdsmiljøfondet.

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4

gange om året, og abonnementsprisen er kr. 50,00 pr.

årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller

ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adressefor-

andring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod

rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden

angives.

Kapitel 9

Hviletid og fridøgn

Arbejdstiden skal tilrettelægges således, at der i hvert døgn, regnet fra normal arbejdstids begyndelse, gives den ansatte en sammenhængende hvileperiode på mindst 11 timer.

Stk. 2. Hvileperioden kan nedsættes til 8 timer ved

- 1) holdskifte i virksomheder, der arbejder i flerholdsdrift,
- 2) landbrugsarbejde indtil 30 dage i et kalenderår.

Stk. 3. Lastning og losning, der fortrinsvis udføres af løsarbejdere, og nødvendige arbejder i tilslutning hertil, såsom lager- og pakhusarbejde, omfattes ikke af stk. 1 og 2. Såfremt der ved sådant arbejde udføres overarbejde, bortset fra arbejde, der udføres med skiftende hold, samt arbejde ved de indenrigske rutebåde og landbrugseksportbådene, skal der fra overarbejdets ophør være mindst 9 timers samlet hvil, forinden de pågældende arbejdere atter beskæftiges.

Når naturomstændigheder, ulykker, maskinsammenbrud eller lignende uforudsete begivenheder forstyrrer eller har forstyrret den regelmæssige drift af virksomheden, kan bestemmelserne i § 50 fraviges i det omfang, det er nødvendigt, indtil regelmæssig drift er genoprettet. Fravigelsen skal noteres i tilsynsbogen eller anden tilsvarende dokumentation, jfr. § 78.

Sådan ser arbejdsmiljøloven ud.

§ 50

§ 51

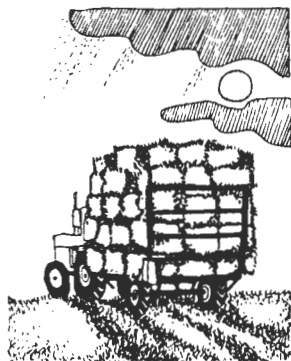
Mange arbejder mens du sover

Hvad er normal arbejdstid?

Mange mennesker har en 8 timers arbejdsdag (fx fra 8 til 16) og fri lørdag-søndag. De er som regel selv skyld i hvis de ikke får hvilet nok og måske møder uoplagt på arbejde.

Hviletid og fridøgn

Men tusindvis af mennesker har ikke et sådant job. Tænk på togføreren der skal køre om natten. Tænk på landmanden der i høsttiden skal nå at få kornet ind på få dage. Tænk på sygeplejersken der har nattevagt. Eller på brandmanden der bliver vækket midt om natten når der er ildebrand. Eller på mandskabet der skal rydde vejene efter kraftigt snefald.



Og sådan blev det i »Arbejdsmiljøloven i tekst og tegninger«.

Hvad er en stavefejl?

For en gangs skyld et sprogligt spørgsmål som er let at besvare. En stavefejl er en utilstet afvigelse fra den officielt autoriserede retskrivning, i praksis fra Retskrivningsordbogen af 1955.

Stavefejlene er et af de mest driftsikre sociale diskriminationsmidler vi har. Loven, nemlig Retskrivningsordbogen (RO), udtaler sig fuldstændig klart om hvad der er rigtigt og forkert, og rammer man det forkerte et vist antal gange per side, er man hjemfalden til hån, forfølgelse og specialundervisning. At man evt. er god til andre sider af sprogudøvelsen, tæller ikke så meget. Det er også vanskeligere at konstatere da skellet mellem rigtigt og forkert ikke er så knivskarpt uden for retskrivningsspørgsmål.

Vi skal her se lidt på stavefejlenes beskaffenhed ud fra synspunktet: hvor galt er det forkerte?

To hovedtyper af fejl

Det er nødvendigt at skelne mellem to hovedtyper af fejl. Den ene er de velkendte, tilbagevendende fejl eller fejltyper: *gjordt*,

parantes, *slugge*, *flerer*, *diskotion*, *hieraki* osv. De er karakteristiske ved at være produktive, dvs. at en person vil være tilbøjelig til at begå samme fejl hver gang hun har lejlighed til det, og de samme fejl begås af mange personer og kendes som regel et stykke tilbage i tiden.

Den anden type er den tilfældige fejl: *sidenæder* (for signal), *pol&tt&k* (for politik), *øjrbilt* (for øjeblik), *lysskær* (for dukker) osv. Denne slags fejl opstår af årsager der fra et sprogligt synspunkt er ganske tilfældige: den der skriver bliver distraheret af støj og uro, den elektriske skrivemaskine er i uorden, den skrivende har forstuvet to fingre på højre hånd eller har en lettere alkoholforgiftning osv. Disse fejl er uproduktive i den forstand at samme person sandsynligvis ikke begår samme fejl mere end én gang, og flere personer vil kun ganske tilfældigt begå den samme fejl; hvis to personer på grund af uro i deres omgivelser hindres i at skrive *alene* korrekt, er det ikke sandsynligt at de begge skriver *antende*. Denne uproduktive fejltypen, hvis årsager altså skal søges uden for sproget,

vil vi se bort fra i det følgende og i stedet se på de produktive og kreative fejl. De har deres årsager i selve sproget, fx i konflikten mellem tale- og skriftsprog, de kan opstilles i typer, og de kan »behandles« systematisk i pædagogikken.

Materialet i det følgende er for en stor del hentet fra nedenstående to autentiske tekstprøver. A er skrevet af en ældre mand, B af en dreng på o. 10 år.

A

Jeg sender hermed det første Udvalg, er der imidlertid ikke noget som de endtreseret i, sender de bare Udvalget retur, og prøver på bedre held neste gang.

Udanset hvad dag de modtager Udvalget, må de altid beholde Frimærkerne til gennemsyn således af de har dem førstkommande, Lørdag-Søndag.

Og de sender Udvalget retur, Førstkommande - Mandag. (BEDES VENLIG OVERHOLDES).

Udvalget, bliver tilsendt dem Portofri.

De stemplede Frimærker bedes de Klippe af Konvolutten, således af Stempel og Frimærkerne ikke bliver beskades, og de sender dem retur sammen med Udvalget.

Ønsker de af beholde Portoen, betaler de Frimærkernes pålydende verdi.

Har de forisempel taget Frimærker for en Krone, bedes de venlig ikke sende dem i 4+25, Øre, men en Krone, da vægten skal begranses så meget som vel mulig.

Beløbet må gerne Betales med Check.

Kredit på Frimærker gives ikke.

Husk altid de har ingen Købetvang på Frimærkerne.

Kommer Udvalget til dem, hvor de ikke har tid til af se på Frimærkerne den Uge sender de bare Udvalget Retur, jeg sender gerne samme Udvalg, til dem en anden Uge blodt de lader mig Hvide, Hefternes No og Land, samt hvornå det crk passer dem

af få Udvalget iggen.

(NB)

Angående Penge i Konvolutten er det lovlig, da Brevene altid bliver sent ANDBEFALET! Mønterne må selgfølgelig ikke ligge løse mellem Udvalget.

Der er en kuvert til Penge med vær sending.

Skulde det vise sig af der kommer VANSKELIGHEDER, må det selgfølgelig laves om.

B

3 klasse var på Tuborg en fredag. Først kom vi en i et stort rum. Så kom den man som førte os han stiltede sig op på sådan en kasse og begyndte at pludre op om øl vi glædede os alle sammen til en sodavan han blev ved med at pludre mere og mere til sidst blev vi kede af at høre på ham og så kom vi med bemærkninger og så enlig var han færdig med det det var som uendelighed at stå der og kikke og glo på det samme og det samme hele tiden nå men endelig var han færdig så skulle vi endelig se ølen blive lavet så kom vi ind i et kæmpe stort rum hvor der var nogle store beholder med humle de var temlig store og bronxce fade og de var runde og spidse og så da vi havde gået lidt runt og kikket skulle vi en i et rum vor ølet gæret så standsede han os og begyndte og pladre op igen og vi ventede og ventede i en uendelighed så spurgte jeg om vofer der var skum på ølen så sagde han at jeg skulle gå ned til min lære ende men jeg var snart den forreste i gen så endelig skulle vi ha en soda van der var en hel bunge der ikke kunde drikke deres og så fik de andre deres og freksempel Søren fra vores klasse fik seks sodavaner og vi fik også nogle ediketer en masse af ver slaks Søren og jeg fik en hel bunke af Tuborg pilsner og vi ga nole til de andre det vil sige at Birte gav en hel del til andre og så skulle vi jem vi blev kørt til skolen i bus og tog og der fra kørte vi jem.

Systemfejl

En fejl kan skyldes at den skrivende er usikker mht. selve det ortografiske system, nemlig således at han ikke kender visse af dets begrænsninger. Bogstavet *g* bruges i talrige ord til gengivelse af lyden *g*: *går*, *gave*, *gribe* osv.; efter *s* i begyndelsen af en stavelse kan *g* dog ikke gengives med bogstavet *g*, men skal skrives med *k*, altså *skole*, ikke *sgole*.

Bogstavet *x* giver konsonantgruppen *ks* i *excellent*, *exces* og andre ord, men skrivemåder som *text*, *eksempel* og *bank-box* røber den skrivendes ukendskab til at *x* kun bruges foran *c* og i verbet *exe(et)* (RO § 3). Skrivemåden *alléen* viser at den skrivende ikke kender den regel der kræver at en accent bortfalder foran bøjningsendelse (RO § 4).

Systemfejl kan også bero på at den skrivende følger regler der er gyldige i en ældre retskrivning, fx den fra før 1948: *Udvalget*, *Mandag*, *Købetvang*; *kunde*, *skulde*, *vilde*; *fejg*, *deyg*, *sejg*; *tredie*; *een*, *eet*.

I disse eksempler drejede det sig om det ortografiske system i sig selv. De følgende eksempler forulemper ikke selve systemet, men derimod overtrædes reglerne for korrespondensen mellem udtale og skrift:

fesk	for	fisk
bunge	for	bunke
canvids	for	sandwich

Ord som *fesk*, *bunge*, *canvids* kunne godt findes i dansk, men de ville have en anden udtale end *fisk*, *bunke* osv.: *fæsg*, *bånge*, *kanvis* osv. – Fejlene beror på overtrædelse af følgende lyd/skrift-regler: det er kun foran *d* at bogstavet *e* kan gengive kort *e*: *ved*, *hedde*, *fedt* o.a., *ng/nk* i slutningen af en stavelse kan kun gengives med *nk*; *c* kan normalt kun gengive *s* foran *e*, *i*, *y*, *æ*, *ø*: *cigar*, *cyankalium* osv.

Sådanne egentlige systemforulempende fejl er meget sjældne, især uden for fremmedordstoffet.

Tilfældigheder i systemet

En fejl kan bero på at den skrivende har valgt en form som ikke i nogen henseende strider mod systemet, men som blot ikke er autoriseret:

hvær	ver	for	hver
tilsent		for	tilsendt
hefternes		for	hæfternes
neste		for	næste
verdi		for	værdi
blodt		for	blot
hvide		for	vide
runt		for	rundt
og		for	at
ha		for	have
ediketer		for	etiketter
slaks		for	slags
ga		for	gav
nole		for	nogle
jem		for	hjem
slibbe		for	slippe

For eksempel kan *tilsent* betragtes som en skrivemåde der er i fuld overensstemmelse med systemet, men blot ikke er autoriseret. Der ville jo intet være i vejen for at (til)sende havde *nn* i stammen og ikke *nd*: *senne*, *sente*, *sent*. Valget mellem *sende* og *senne* er fra et nutidigt synspunkt helt vilkårligt.

Denne fejltype er langt den almindeligste. Den viser at den skrivende fuldt ud behersker lyd-gengivelsessystemet, men ikke i alle tilfælde er i stand til at vælge den vilkårligt autoriserede af flere systematisk mulige løsninger.

Udtalekonflikt

Fejlen kan opstå ved at den skrivende – som regel systematisk korrekt – gengiver en udtaleform der er forskellig fra den som den autoriserede skrivemåde bygger på:

Jeg sender hermed det første Udvalg, er der imidlertid ikke noget som de er endtrent i, sender de bare Udvalget retur, og prøver på bedre hæld neste gang.

Udanset hvad dag de modtager Udvalget, må de altid beholde Frimærkerne til gennemsyn således af de har dem førstkomende, Lørdag—Søndag.

Og de sender Udvalget retur, Førstkomende--Mandag. (~~BEDES-VENLIG-OVERHOLDES.~~)

Udvalget må ikke lægges i en Postkasse, men skal afleveres til et Postbud eller til et Posthus.

Udvalget, bliver tilsent dem Portofri.

De stemplede Frimærker bedes de klippe af Konvolutten, således af Stemplet og Frimærkerne ikke bliver beskades, og de sender dem retur sammen med Udvalget.

Ønsker de af beholde Porto, betaler de Frimærkernes pålydende verdi.

Har de forisempel taget Frimærker for en Krone, bedes de venlig ikke sende dem i 4+25, Øre, men en Krone, da vægten skal begrænses så meget som vel mulig.

Beløbet må gerne Betales med Check.

Kredit på Frimærker gives ikke.

Husk altid de har ingen Købetvang på Frimærkerne.

Kommer Udvalget til dem, hvor de ikke har tid til af se på Frimærkerne den Uge sender de bare Udvalget Retur, jeg sender gerne samme Udvalg, til dem en anden Uge blot de lader mig Hvide, Hefternes No-og Land, samt hvornår det er passer dem af få Udvalget igen.

(NB)

Angående Penge i Konvolutten er det lovlig, da Brevene altid bliver sent ANDBEFALET!

Mønterne må selvfølgelig ikke ligge løse mellem Udvalget.

Der er en kuvert til Penge med vær sending.

Skulde det vise sig af der kommer VANSKELIGHEDER, må det selvfølgelig laves om.

endteraseret	for	interesseret
altider	for	altid
forisempel		
freksempel	for	for eksempel
begranses	for	begrænses
selgfølgelig	for	selvfølgelig
enlig	for	egentlig
ølen	for	øllen
beholder	for	beholdere
tæmliq	for	temmelig
lære ende	for	lærerinde
foreste	for	forreste
stiltede	for	stillede
gæret	for	gærede
udanset	for	uanset

De fleste vil nok umiddelbart genkende de udtaler der i disse eksempler danner grundlaget for fejlstavningerne. De sidste ord kræver imidlertid en kommentar.

stiltede for *stillede* gengiver sandsynligvis den yngre generations datidsform *stille*; men den skrivende har haft en fornemmelse af at denne form ikke regnes for rigtig og har for en sikkerheds skyld tilføjet den korrekte endelse også!

gæret for *gærede* gengiver en udtale med bortfald af det sidste trykssvage *e*. Dette bortfald bevirker at *gærede* og *gæret* udtales ens, og ordene kan derfor forveksles hvis den skrivende kun tager hensyn til udtalen.

udanset for *uanset* er et eksempel på det man kalder hyperkorrekthed. Den skrivende er så ivrig efter at gøre det rigtige at han kommer til at gøre det forkerte. Vores skriver må i mange ord have bortfald af blødt *d*: *blød* udtaler han »blø«, *ud* »u«, og *bade* »bae« osv. Han ved derfor at han tit skal skrive et *d* som ikke svarer til noget i hans egen udtale, og på den måde kan der let komme lidt for mange stumme *d*'er med: »uval« skriver han korrekt *udvalg*, »ubå« skriver han måske *udbåd*, og »uan-set« altså *udanset*.

Glemte slægtskabsforbindelser

I en del tilfælde er valget mellem flere systematisk mulige staveformer ikke helt vilkårligt, nemlig når reglen om ordenes slægtskabsforbindelser kan komme i anvendelse. Det er den regel der sikrer at samme ord eller ordelement ikke ændrer stavemåde mere end højst nødvendigt trods bøjning og andre forandringer.

Altså: der skal *d* i *bedst*, selv om det er stumt, fordi der er *d* i *bedre*; *lag* staves ens, men udtales forskelligt i *lag* og *lagkage*; man skriver *rakt* (jf. *række*), men *lagt* (jf. *lægge*) osv.

En fejl kan således bestå i at en ordsammenhæng glemmes eller, sjældnere, i at der skabes en uautoriseret sammenhæng mellem forskellige ordstammer. Eksempler på fejl der skyldes overset ordsammenhæng:

bisk	for	bidsk (jf. bide)
hvitte	for	hvidte (jf. hvid)
minske	for	mindske (jf. mindre)
bakt	for	bagt (jf. bage)
vende	for	vænne (jf. vane)
spret	for	spredt (jf. sprede)

Ofte skyldes fejlen at sammenhængen kun fremgår ved ret svære analyser af ordene, og tit således at man for at kunne analysere må inddrage ord fra ældre sprogrtrin eller fra fremmede sprog, ord som den skrivende måske kun behersker passivt.

Skrivemåden *nyskerit* er en udmærket lydgengivelse. For den korrekte stavning *nysgerrigt* kan man argumentere ved at vise at ordet er sammensat af *nys* + *gerrig* + *t*. Men *nys* er et klart forældet ord uden for det faste udtryk *få nys om*, og *gerrig* bruges ikke meget i moderne dansk, det hedder *nærig* eller *fedtet*: i det omfang *gerrig* overhovedet bruges i moderne dansk, er det i betydningen 'utilbøjelig til at give ud' og ikke i den betydningsvariant vi har i

nysgerrig, nemlig 'ivrig efter at få'. Analysen i *nys* + *gerrig* er derfor lidt kunstig og måske mere en udmærket pædagogisk huskeregel end en egentlig analyse. På tilsvarende måde vil man kunne undgå fejl som følgende:

overasket	for	overrasket (over+rask+et)
allene	for	alene (al (dvs. helt)+ene)
endu	for	endnu (end (dvs. stadig) + nu)
formidag	for	formiddag (for + mid+dag)
tværdigmod	for	tværtimod (tvært + imod)
bippeholde	for	bibeholde (bi + beholde)
frokost	for	frokost (fro(dvs. tidlig) + kost)
vofer	for	hvorfor (hvor + for)

Egentlig gal identifikation er noget ret sjældent. Det forekommer i tekst A hvor der skrives *af* for *at*, og forudsætningen er naturligvis den fælles udtale *a'*. Andre eksempler er

ejen	for	egen (jf. eje)
forsteder	for	forstæder (jf. sted)
ganske vidst	for	ganske vist (jf. vide)

I øvrigt er det på grund af normens vilkårlighed i nogle tilfælde direkte fejlagtigt at markere slægtskabssammenhæng:

grisk	ikke	gridsk (jf. grådig)
flittig	ikke	flidtig (jf. flid)
væske	ikke	vædske (jf. væde)
leje	ikke	lege (jf. ligge, lægge, lag)
jysk	ikke	jydsk (jf. jyde)
skipper	ikke	skibber (jf. skib)
tække	ikke	tægge (jf. tag)

I visse af sådanne tilfælde kan man vise at der ligger sproghistoriske lovmæssigheder bag de overraskende stavemåder, men dette får dem ikke til at se mindre vilkårlige ud for den moderne sprogbroger.

En særlig art sammenhængsfejl er de velkendte fejlidentificerede endelser:

husende	for	husene
råbene	for	råbende
vedkomne	for	vedkommende
viderekommende	for	viderekomne
murer	for	mure
flerer	for	flere
diskutere	for	diskuterer

I de fleste af den slags tilfælde er det forholdsvis let at formulere regler. Fx er endelsen bestemt form flertal *-(e)ne* (og ikke *-(e)nde*), hvad ingen er i tvivl om i tilfælde som *haner-ne*, *billeder-ne*, *uger-ne*; dette kan så overføres til *hus-ene*, *mus-ene*.

Højeregradsendelsen er *-(e)re*, ikke *-rer*, og det tager man ikke fejl af i ord som *bed-re*, *tung-ere*, *yng-re*; herfra skal der slutes til tillægsord hvis stamme ender på *-r*: *fle-re*, *stør-re*, *klar-ere* – selv om *-(e)re* og *-(e)rer* har samme udtale, nemlig *å*.

Undertrykkelse eller fællesskab?

Stavefejl er som nævnt uforsætlige afvigelser fra den ortografiske norm eller standard, og standardiseringens berettigelse er at den sikrer den lettest mulige informationsoverførsel via skriften. Bekæmpelsen af stavefejl tjener altså læserens interesser.

Som vi så det, er så at sige alle fejlstavede ord brugbare lyd gengivelser, hvilket altså indebærer at den skrivende har tilpasset sig retskrivningens grundprincip. Fejlene består næsten altid i at den skrivende ikke respekterer visse begrænsningsregler for lyd gengivelsen. En stor del af disse begrænsninger er i virkeligheden temmelig vilkårlige. Korrekt stavning kommer på den måde til at ligne korrekt opførsel eller pæne manerer, der som regel består i at løse en opgave på én bestemt foreskrevet måde af flere praktisk mulige: man spiser med kniv og gaffel og putter ikke kniven i munden; man skal tale mere med damen ved sin højre side ved bordet

end med hende til venstre; man må ikke have brune sko på efter kl. 18 osv.

Pæne manerer tilegner man sig for at blive accepteret i miljøer hvis accept man lægger vægt på – eller for at undgå ubehageligheder fra omgivelser der kræver pæne manerer.

Evnen til at stave korrekt har efterhånden fået karakter af pæne manerer: det er vigtigt at undgå fejl, ikke så meget af rent læse- og skrifttekniske grunde, som for at slippe for hån og diskrimination fra omgivelserne. Man staver korrekt for at vise at man kan stave korrekt, og staveundervisningen har som regel karakter af instruktion af den skrivende i hvordan man undgår straffeforanstaltninger fra samfundet.

Oplever man undertrykkelse som det væsentligste formål med retstavning, er der ikke noget at sige til at man bliver skeptisk over for selve fænomenet ortografisk standardisering og dermed meget frisindet mht. stavfejl – hvis man da ikke ligefrem ser et formål i netop at overtræde

de officielle staveregler for at vise sin manglende respekt for de traditionelle dannelsesidealer. Den ortografiske provokation er et gammelkendt middel i kulturdebatten.

Hvor megen sympati man end har for frisind og provokation, så fører en kølig og kedsommelig beregning dog til det resultat at der er vigtigere områder end lige retskrivningen at kæmpe for når det gælder menneskets frihed. Skrev alle som de havde lyst til, ville det blive sværere både at skrive og at læse for alle, og sværest for de svage læsere og skrivere.

Ser man på retskrivningen som forudsætningen for et vist fælles skriftsprog på tværs af regioner, generationer og sociale sprog, har man gode argumenter for at gøre sig umage for at stave rigtigt og anbefale sine medmennesker at gøre det samme.

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Alle de stavfejl der er nævnt i denne artikel, er ægte.

»Den, der staver *d* i *gjort*
han skal have sin hale smurt«.

Bord har 4 ben og derfor 4 bogstaver.

De eneste danske ord, som har *and*-, er sammensætninger med '*and*' (*rap-rap*).

Husk at alle disse ord:
hvem, hvad, hvilken., hvis og hvor,
hver og hverken alle må staves med det dumme *h*!

Husk *Nutids-r*,
hvis
'spiser' kan sættes på udsagnsordets plads,

altså »vi kører hurtigt, for det svarer til *vi spiser hurtigt*«.

Men:

»Lone skulle køre rask til, for Lone skulle spise, kan man jo ikke sige«.

hen ad vejen op ad bakken

ned ad bakken hen ad gaden

Vækker disse remser minder om staveundervisningen i folkeskolen?

Hvis man kan høre sig selv synge med i koret, kan man måske også komme i tanke om andre huskeregleregler eller små fif-

figheder, der skulle få genstridige staveord til at fæstne sig i hukommelsen.

Her på Danmarks Pædagogiske Institut er vi – i forbindelse med en større retstavningsundersøgelse – interesseret i at få fingre i så mange af disse påhit som muligt.

Så derfor –
bombardér Forsøgsafdelingen
Danmarks Pædagogiske Institut
Hermodsgade 28
2200 København N
med staverim og remser!

mogens jansen og Henrik Löb

Fædrelandssangene og modersmålet

Hvad skal der stå i en fædrelandssang? Det må naturligvis afhænge af dens tilblivelsestid, af officielle krav og af dens ophavsmands holdning, men en lille undersøgelse af nogle af vores mest kendte fædrelandssange viser dog at man kan lave en liste over de hyppigst forekommende ingredienser. Det kan være NATUREN, landskaber, hav, sø og å, der beskrives; det kan være landets INDBYGGERE, de anonyme, stormændene eller kongerne, der karakteriseres; det kan være vigtige HISTORISKE BEGIVENHEDER, ofte krige, der mindes om; eller det kan være dansk indsats i KUNST OG VIDENSKAB der fremhæves. Men det kan også ofte være noget der er frigjort fra tid og personer, og som måske netop derfor har så meget større symbolkraft: FLAGET OG SPROGET.

Ingredienserne

En let tilgængelig og overkommelig samling af fædrelandssange har vi i Højskolesangbogen. Tilmed er den sådan disponeret at man straks kan slå ned på de sange der i en eller anden forbindelse har særlig interesse, fx Bibelhistorien, Hjem og skole, Folke- og menneskeliv, og altså i vores situation afsnittene: Modersmålet, Historien og Fædrelandet.

En registrering af i hvilke sange hvilke ingredienser indgår, demonstrerer overbevisende en (ånds)historisk udvikling. De anvendte sange repræsenterer et tidsrum af små 200 år, og en simpel afkrydsning i et tidsmæssigt ordnet skema viser flere ting. For det første at fædrelandssangen har sin storhedstid fra begyndelsen af 1800-tallet til ca. 1870; her er der gevinst for undersøgeren med ganske små mellemrum, og de titler vi støder på er de allermest kendte. For det andet at hver tid har sine yndlings-emner; romantikerne lovpriser selvfølgelig den danske natur og (som noget nyt) det danske folk, mens kongen, der jo var et centralt tema i 16-1700-tallet, nu reduceres til en del af helheden, jævnsides med naturen, folket og flaget.

Dannebrog

Det danske flag har stor symbolværdi. Korset indgår i en kristen sammenhæng, den røde farve kan både betyde blod som udgydes for fædrelandet eller kongen («Kong Kristian» 1779), og hjerteblodet + varme følelser; endelig er flaget så dejlig nemt at tage med rundt i verden til fremmede havne. Der synes da heller ikke at være grænser for hvad digterne kan få sig

til at skrive om »Dannebrog«, og jeg kan ikke nære mig for at give et par prøver. I 1864(!) udgiver P. Rørdam nogle »Psalmer for Danske Krigere« hvortil Grundtvig bidrager med »Hil dig vor fane«, hvis anden strofe lyder:

Fjenderne grue,
mer end for sværd,
ved dig at skue
plantet dem nær;
hvor du dig hæver,
sejer omsvæver
korsherrens signede hær!

Så kan De måske bedre lide denne, normalt udeladte, strofe fra Oehlenschlägers »Der er et yndigt land« (1819):

Vort Dannebrog er smukt,
det vifter hen ad havet
med flagets røde bugt.
Og stedse bar sin farve hvid
dit hellige kors i blodet,
o Dannebrog, i strid.

Mon ikke den skulle være inspirationen for Schade når han i 1928 i »Læren om staten« skriver:

vort flag er stolt og bæver i vestenvindens brise/og vidner om tekstilens høje stand.

Sådan kan digterne (mis)bruge vores modersmål! Men hvad skriver de om det danske sprog når det er deres emne?

Hjertesproget

Vi går til Højskolesangbogens afsnit Modersmålet og får ved at sammenholde de to sidste udgaver et materiale på kun 15 numre, men som nævnt indgår modersmålet som bestanddel i adskillige andre fædrelandssange, så vi plukker lidt rundt omkring.

Som omtalt er første halvdel af 1800-tallet den mest givtige periode, og blandt bidragyderne er Grundtvig på godt og ondt

den største. Hans karakteristik af modersmålet bygger i nogle tilfælde på en sammenligning med andre sprog, som i gendigtningen af folkevisen »Jeg gik mig ud en sommerdag« hvor det hedder om den lille fugl i bøgelunden at den sang så sødt »om dejligst vang og vænge . . . om alt, hvad det er lyst at høre/ allerhelst hvad hjertet dybt kan røre«, hvilket fører til opfordringen:

På folkets modersmål, med Danmarks tunge,
syng, som ingen andre fugle sjunge.

Da mærke alle, som har mødre kære,
det er godt i Danmark at være.

Da gløder alt, hvad solen har bestrålet,
som det røde guld på modersmålet.

Mest kendt er dog nok »Langt højere bjerge« hvis femte strofe lyder:

Langt højere, ædlere, finere sprog
skal findes på fremmedes tunge;
om højhed og dejlighed dannemænd dog
med sandhed kan tale og sjunge;
og træffer vort modersmål ej på et hår
det smelter dog mere, end fremmedes slår.

Adskillige er lejlighedssange, fx ved skoleindvielser, med direkte appel til ungdommen om at bruge og værne modersmålet:

Vi har et gammelt modersmål,
af hjertens grund oprundet,
det klang i sky ved Balders bål
med sangen rosenmundet.

eller

Som fuglesangen i grønne lund
der liflig klinger i vår og sommer,
vort modersmål i vor ungdoms mund
skal liflig klinge når lyset kommer

eller

Hold i hævd, hold højt i ære
da vort gamle modersmål,
skabt til alt hvad vi kan bære,
døbt i gråd ved Balders bål
tidlig snublet på glatisen
men oprejst i kæmpevisen
og genfødt i julesang.

Hvad det er for en glatis modersmålet er
snublet på, er ikke godt at vide, men at det
undertiden er gået stærkt når Grundtvig
digtede, kan der ikke være tvivl om:

I Danmark lyder hjertesproget,
og dér er sandhed ingen mand for broget
de to hører begge Vorherre til,
så vel derfor han og Danemark vil.

Lad os tilgive Grundtvig sådan et par fejl-
trin og slutte med at citere af hans kraft-
fulde lovprisning af modersmålet, skrevet
1837 i glæden over at censuren over ham
var blevet ophævet: »Moders navn er en
himmelsk lyd«:

Modersmål er det kraftens ord,
som lever i folkemunde,

...

Modersmål er det rosenbånd,
som store og små omslynger

...

Modersmål er vort hjertesprog,
kun løs er al fremmed tale,
det alene i mund og bog
kan vække et folk af dvale

Her har vi essensen af Grundtvigs filosofi,
troen på det levende ord som vækker og
samler hele folket.

Sangen er lang, 20 strofer, og Højskole-
sangbogen bringer kun de fem, men slutter
meget rigtigt med en der ganske vist ikke
rummer den centrale idé, men i et glimt
lader os se manden selv, opstemt og begej-
stret over den genvundne frihed:
Modersmålet ved Øresund
og trindt i de grønne lunde
dejligt klinger i allen stund,
men dejligst i pigemunde.

Modersmål og vadmølsprog

Selv om Grundtvig tegner sig for de fleste
numre har vi dog også andre bidrag fra pe-
rioden. Oehlenschläger græder i digtet
»Hjemve« over savnet af modersmålet; da
han i udlandet hører hvor »sødt en mø ved
cithren synger«, udbryder han:

Det er ej den danske tunge
det er ej de vante ord,
ikke dem jeg hørte sjunge
hvor ved hytten træet gror.
Bedre er de vel måske,
ak men det er ikke de!
bedre tror jeg vist hun kvæder;
men – tilgiver at jeg græder!

Og H. C. Andersen skriver i »I Danmark
er jeg født«:

Du danske sprog, du er min moders,
stemme
så sødt velsignet du mit hjerte når.

Dette sidste eksempel kan næsten betrag-
tes som fællesnævner for alle de foregå-
ende. Her er ingen egentlig karakteristik,
men en række følelsesladede tilkendegivel-
ser som hænger sammen med begrebet
Modersmål, det der går til hjertet.



„DET VAR DE DANSKE
SKJALDE, DER SANG“

Men dansk er også Mor Danmarks sprog som binder folket og historien sammen. Grundtvig skriver om hvordan det »klang i sky ved Balders bål« og bringer os »vennebud fra Rolv og Skjold og Fredegod«, mens Rørdam i 1906 udtrykker sig sådan:

Det hvisker over vuggen med barnets lille navn/ og gynger folkets fortid og dets fremtid i sin favn/ Thi alle slægters blod/ er udgydt i dets skål/ Vort sprog, vort modersmål!

Mere kendt er dog nok Lembckes »Vort modersmål er dejligt« hvor han sammenligner sproget med den evigunge kongedatter hvis borg er bygget af ordene og som har en trofast vagt af skjalde omkring sin trone:

Hun lægger os på læben hvert godt og kraftigt ord/ til elskovs sagte bønner, til sejrens stolte kor;/ er hjertet trangt af sorgen, og svulmer det af lyst,/ hun skænker os tonen, som lette kan vort bryst.

Højstemt er det jo! Så meget mere friskende er det at opdage at »Længe nok har jeg bondepige været« sandelig også handler om modersmålet. Den er skrevet af K. Karstensen, præst i Sønderjylland, i 1850. Her er det den forstødte kongedatter der i jævnt sprog fortæller om sine trængselsår:

Længe nok har jeg bondepige været,
siddet på tærskel og spundet på min tén;
længe nok har hun, tyske frøken, blæret
sig i mit sæde – og jeg gnavet ben.
Nu vil jeg glad
sidde, hvor jeg sad,
fremmest vil jeg gå i de dansendes rad.

Mindes jeg kan, i hedenfarne dage
silke jeg sled i min moders rosengård;
rundt om mig sværmed riddersvende
strage,
jeg gik med guld og perler i mit hår.
Dronning jeg var
kronen jeg bar
statelig i dansen med konning Valdemar.

Ak, men da måtte jeg onde dage friste,
sorte grev Henrik min husbond fangen
tog,
ind over gennembrudt gærde sig mon liste
vendiske bander, og stedse frem de
drog;
bort man mig smed –
i trællestuen ned;
tyske frøken dansed i danekvindens sted.

Ikke til hove stedes mer jeg turde,
næppe hos bonden man undte mig ro;
hårdhed jeg léd, og vånded mig jeg gjorde,
når man mig stødte og trådte mig med
sko.

Bonden min ven
blev dog igen,
græd med mig i stilhed mangel aften hen.

Dagene skifte nu, – Gud ske lov, de skifte;
atter i höjeloftssale tör jeg stå.
Slag vel end vanker af tyske frøkens vifte,
stolt hun end stritter, vil ej af vejen gå;
men trods al strit
siger jeg frit:
Danekvinden danser af kredsen dig om
lidt.

Længe nok har jeg bondepige været,
siddet på tærskel og spundet på min tén;
længe nok har hun, tyske frøken, blæret
sig i mit sæde – og jeg gnavet ben.
Nu vil jeg glad
sidde, hvor jeg sad,
fremmest vil jeg gå i de dansendes rad.

I denne vise taler sproget selv om den tort
hun har lidt da den tyske frøken indtog
hendes plads og behandlede hende som en
gemen bondepige, en uorden der nu skal
være slut. Tonen er nu meget jævn, det er
vist ikke en fin frøken, der bruger udtryk
som *blære sig* og *gnaue ben*.

Så er holdningen en lidt anden hos
Aakjær når han i anledning af Genforenin-
gen skriver sangen »Goddaw ijen«, hvor
han priser sønderjyderne for at have holdt
fast ved det gæve, redelige vadmelsjysk der
giver genlyd i hjerte og bryst:

Men jen ting holdt: jer bondemoll
Trods wand-og-brød og mulkt og skrol,
proces og bank
i skuel og skrank, –
den flytt sæ ett en flyk!

Mi hjat den blywer ret så blød,
nær a tær tink opo,
te ud af ål den wold og nød
jer sprog ha kunn besto.
Det sprog er hwerken plat hæ tysk,
nej, det er redle væjmelsjysk!
Det war æ, han söjt
mæ lys og löjt, –
gendarmen stram og brydsk!

Det gjewwe væjmelsssprog! Dem fin
de regner't ett en krumm,
for det de jen gång er så »fin«
– og osse wal ledt dumm –
Det sprog ska vi få te å kling,
så det skal syng i hjat og bring
på folk, der er
og – gir Worherr! –
på dem, han vil, skal komm!

Kom snår herhjem! Kom öwer æ o
og læ wos find hinån,
da skal alverden undres po,
så warm vi end ka hånd!
Og juvles – frelst fræ pröjser-tysk –:
»Goddaw ijen!« på gammeljysk –
den då wor håb
po hurraråb

ska stig mud himlens blån!
Vadmelsssprog! Det er ikke »fint«, ikke
højt agtet, men det er ærligt og varmt, det
kan klinge i hjertet og forene dem der ret-
telig hører sammen, det er noget andet end
»pröjsertysk« der jo har mindelser om mili-
tarisme, bryskhed og afstand mellem men-
nesker.

Vort sprog er stærkt og blødt

At sammenligne med andre sprog ligger
lige for i konfliktsituationer, personlige
som Oehlenschlägers hjemve eller politi-
ske som Sønderjyllands-spørgsmålet, men
præcise karakteristikker som dem fx
sprogforskere laver, kommer der ikke ud
af det. Et typisk eksempel er Grundtvigs
»Langt højere bjerge« som jeg allerede har
citeret; her indrømmes det nok at dansk
måske har visse mangler i henseende til
logisk præcision (træffer vort modersmål
ej på et hår), men disse opvejes af dets
følelsesmæssige overlegenhed (det *smelter*
dog mere end fremmedes slår). Når hertil
kommer en diskret anklage mod de frem-
mede sprog for at være velegnede til
usandfærdige udsagn, jvf. »Moders navn«
hvor det siges mere direkte: »kun løs er al

fremmed tale«, skal beskedenheden næppe tages alvorligere her end i de andre citater.

Den fritstående præcise karakteristik er svær at finde. Hvad betyder det at »vort sprog er stærkt og blødt« som Oehlen-schlæger skriver? Måske nogenlunde det samme som når Helge Rode erklærer at »sproget slutter som en handske/ om en fast og venlig hånd«. Men hvilket sprog gør ikke det når det bruges bevidst af den indfødte?

Det sidste citat er fra »Som en rejse-lysten flåde« der indgår i skuespillet »Moderen« fra 1921, altså genforeningsårene, og hele den næste strofe handler også om sproget:

Vinterklart og sommerbroget,
morgenmuntert, skumringssvøbt,
ligefremt og latterkroget,
smilbestrålet, tåredøbt.

Det er Danmarks frie sprog,
uden tryk af fremmed åg
frejldig Freja taler.

Smukt og følt, men stadig ikke en karakteristik hvorved vi kan adskille dansk fra andre sprog.

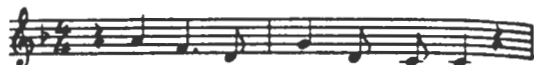
L. C. Nielsen skriver i 1906 »Vort hjem, du danske jord« hvor det hedder at »det dufter i dit tungemål/ en blomsterskål/ af rug og kløver røde«, en karakteristik der er præget af en vis beskedenhed, men vel samtidig med undertoner af saft, kraft og oprindelighed som vi allerede har truffet det hos flere andre forfattere.

Kærlighed og tillid

Sammenfattende kan vi sige at det ikke er fædrelandssangene man skal gå til hvis man vil have besked om det danske sprog. Hvad vi finder her er kærlighedserklæringer, altså ren følelse: vort modersmål er ikke så logisk opbygget, ikke så fint som visse andre kultursprog, men det er dog det bedste fordi det er vores, og fordi vi kan bruge det til at udtrykke vores tanker og følelser i alle livets situationer.

Der skrives ikke fædrelandssange i dag, og skolebørn kender knap de gamle. Sidste udgave af Højskolesangbogen har optaget Poul Henningsens sang om sproget fra 1936 som er hans tillidserklæring til brugs-sproget dansk. Han taler ikke om *moders-målet*, men om *min mors stemme*; det gode sprog er det hvis ord er slidt blanke og runde ved dagligt slid, det der fungerer som redskab på »livets tumleplads«; det levende sprog skifter form efter situation og bruger, om han er jyde, øbo eller »køvn-havner«. Hos PH er tonen ny, men ideen er den samme: dansk er det bedste sprog for danskeren, simpelthen fordi det er det han behersker.

Birgit Bjerre Hansen
f. 1933
lektor
Virum Statsskole.



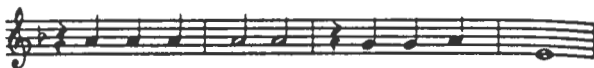
For mig er spro - gets klang
Hver glo - se blank og rund



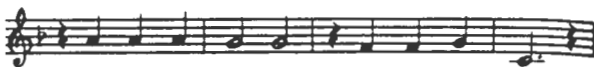
min mors stem-me kort og klart som ham-mer-slag
og go og ta på al - le skar-pe kan-ter slidt



med ven-ligt sving. ved hver-dags-brug.



De grøn-ne mar-ker, det krap-pe sund,



blå sol-skins - ti - mer og må-nens segl



alt det har og - så ret. Hvert ing til sin tid.



Ord skal væ-re red-skab først og så mu-sik.

Hør jydens seje stød. Hør øernes syngen.
Hør Københavnerdrengens a
når han sir far.

Det' livets tumleplads, det' sprogets havstok.
Her blir talen skuret til
og vasket ren.

Det fine menneske, det sjældne digt
- la dem beholde det skrevne ord.

Men det er brugsværdien i din og min mund
sproget står og falder på:
Det talte ord.

Poul Henningsen.

»Sproget«. I »Kulturkampen«, 1936.



Bogomslag fra 1918.